

Н. Ю. Олійниккандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ОСНОВНІ ЗНАННЯ ТА ВМІННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано формування педагогічної діяльності вчителя економіки. Зазначено спеціальні головні знання та вміння професійної педагогічної діяльності педагога, що залежать від соціально значущих мотивів діяльності, відповідності психофізичних властивостей особистості (здібностей та якостей), соціальної активності та набутого досвіду. Також систематизовано вагомий для вчителя економіки педагогічні здібності та якості, які він може застосувати у навчально-виховному процесі. Професійні здібності та якості формують передумови для створення сприятливих відносин особистості в педагогічному, учнівському колективах та ефективній педагогічній діяльності.

Сучасні підходи щодо підготовка творчого динамічного вчителя економіки, здатного самостійно освоювати нові технології навчання та вирішувати професійні завдання методами наукового дослідження, вимагають відповідного рівня сформованості його науково-дослідницької діяльності. Дослідницькі вміння є невід'ємною частиною науково-дослідницької діяльності педагога, які формуються протягом усього професійного навчання.

При формуванні особистості вчителя економіки важливо враховувати наявність педагогічних здібностей, які він може застосувати у навчально-виховному процесі. Педагогічні здібності визначаються як сукупність психічних особливостей учителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення. Основними їх показниками є динамічність, надійність і легкість засвоєння педагогічної діяльності. Також важливу роль у навчально-виховному процесі відіграють особистісні якості вчителя, від яких залежить рівень спілкування з учнями, а також поведінка в колективі.

Особистість педагога потребує самовдосконалення творчої індивідуальності, що передбачає усвідомлення своєї неповторності, унікальності в порівнянні себе з іншими; самоствердження й усвідомлення своєї професійної майстерності, яку забезпечує система знань і умінь, переконань, самореалізація себе у певних видах діяльності; цілісність і гармонійна єдність індивідуальних якостей.

Професійна підготовка вчителя має бути спрямована не тільки на набуття майбутніми спеціалістами найновіших знань із психології, педагогіки, різних методик, а й на підготовку до їх поглиблення, розширення, комплексного використання на практиці та на формування вмінь і навичок самоосвіти, що повинно стати важливою рисою педагога.

Ключові слова: педагогічна діяльність, навчально-виховний процес, професійні знання та вміння вчителя економіки, здібності та особистісні якості педагога.

Постановка проблеми. Нові пріоритети і цінності розвитку українського суспільства змінили підходи до освітнього процесу на культурно-гуманістичних засадах. Сучасна економічна освіта потребує формування професійної майстерності вчителів економіки нового типу, які в умовах інноваційного освітнього середовища не тільки передають на інформаційному рівні учням знання, а й сприяють розвитку креативності їх економічного мислення, формуванню умінь самостійної пізнавальної діяльності, самоорганізації. Оволодіння економічними знаннями, мисленням та реалізація їх у практичній діяльності створює базу для загального зростання економічної культури суспільства як невід'ємної умови розквіту добробуту в Україні.

Важливе місце в діяльності сучасного вчителя займає професійна компетентність, професіоналізм, що передбачають наявність професійних знань (суспільних, психолого-педагогічних, предметних, прикладних умінь та навичок), їх змістом

є знання предмета, методики його викладання, знання педагогіки і психології. Невід'ємною складовою професіоналізму є дидактичні вміння і навички. Вміння підібрати і підготувати навчальний матеріал, наочність, обладнання, доступно, ясно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал, стимулювати розвиток пізнавальних інтересів і духовних потреб, підвищувати навчально-пізнавальну активність учнів. Сучасний учитель повинен володіти останніми науковими досягненнями в освітній сфері, інформацією щодо інноваційних педагогічних технологій використовувати в педагогічній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімкий світовий розвиток, поширення нових інформаційних засобів вимагають від учителя часової відповідності, тобто перетворення на «нового вчителя», утворення сучасної особистості педагога, здатного забезпечити особистісне становлення учня в постіндустріальну епоху.

Дослідниками сучасної діяльності вчителя професійної освіти можна назвати В. Беха, В. Журавського, І. Зязюна, В. Мадзигона, С. Максименка, М. Михальченка, І. Надольного, В. Огнев'юка, О. Савченко, С. Сисоєву та інших науковців. Напрями педагогічних досліджень професійного виховання педагога, становлення його педагогічної майстерності розглядали Ф.В. Березін, В.А. Петровський, М.М. Фіцула, А.В. Фурман, М.С. Ясницький та інші вчені; також професійну підготовку педагогічних працівників вивчали М.В. Гриньова, О.А. Дубасенюк, О.М. Пехота, В.А. Семиченко, С.О. Сисоєва, В.О. Сластьонін та інші науковці.

Зміст педагогічної діяльності розглядається науковцями як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. Варто зазначити, що проблеми її формування досить давно розглядаються вітчизняними та зарубіжними вченими, однак питання спорідненості успішної професійної діяльності та майстерності педагога досліджено О.В. Аксьоновою, М.В. Гриньовою, В.М. Коротовим, М.В. Кухар, Н.Г. Ничкало, Л.І. Рувінським, Г.І. Щукіною та іншими дослідниками.

Мета статті. Метою статті є актуалізація проблем формування діяльності вчителя економіки та обґрунтування важливості професійних знань та вмінь майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Вищі навчальні заклади готують студентів до педагогічної роботи в загальноосвітніх початкових закладах. Відповідно, його випускники повинні бути підготовленими до розв'язання тих завдань, які ставляться сьогодні перед загальноосвітньою школою. Саме тому, на думку С.О. Сисоєвої, особливого значення набуває модернізація системи педагогічної освіти в усіх її ланках і виконання завдання якомога швидшої орієнтації педагогів на реалізацію потреб швидкозмінного суспільства та його громадян [6, с. 14], а підготовка вчителів на сучасному етапі стає центральною проблемою не тільки педагогіки, але й психології.

Від випускників професійної школи сьогодні вимагається гнучка адаптація до соціально-економічних умов, що постійно зазнають змін, самостійність, уміння критично мислити і генерувати ідеї, оперувати зростаючими об'ємами наукової інформації. Підвищується роль інтелектуальної власності в житті суспільства, збільшується об'єм інформації і вдосконалюється її опрацювання та використання, а від якості її відображення залежать усі види мислення і пізнання.

Необхідність навчання і виховання підростаючих поколінь усвідомлюють усі людські спільноти. Особливо важливі роль і значення педагогічної діяльності в сучасному суспільстві. Вимоги до

педагога висвітлені в Законі України «Про загальну середню освіту», а саме: педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах середньої освіти. Педагог повинен бути людиною з високим рівнем професійної культури, яка виявляється у здатності знаходити задоволення у праці; творчій діяльності, спрямованій на формування особистості учня; оволодінні культурною спадщиною, в особистих моральних якостях. Засвоєні педагогом культурні багатства втілюються в його діяльності, поведінці, у ставленні до світу та самого себе [8, с. 22].

Важливо зазначити, що культура педагогічної діяльності виявляє рівень виконання вчителем своїх професійних обов'язків. Залежить вона від соціально значущих мотивів діяльності педагога (потреби, інтереси, цінності, погляди); відповідності психофізичних властивостей особистості (здібностей), які забезпечують необхідний рівень і ефективність професійної діяльності; ступеня розвитку психічних процесів особистості (мислення, пам'ять, емоції, почуття, воля); повноти і глибини засвоєних психолого-педагогічних і спеціальних знань, умінь, навичок, тобто набутого досвіду; соціальної активності.

Специфіка педагогічної діяльності вчителя полягає у тому, що він взаємодіє з учнями, яким властиві різноманітні інтереси. Це вимагає від нього володіння системою **професійних знань**, яку утворюють:

– *загальнокультурні знання* (знання про людину, її становлення, розвиток у реальній соціокультурній дійсності);

– *спеціальні знання* з культурології, соціології, етики, естетики, деонтології, економіки, права, управління;

– *психологічні знання* (знання загальних характеристик особистості: спрямованість, характер, темперамент, здібності; особливостей перебігу психологічних процесів (мислення, пам'ять, уява); методів психологічного дослідження закономірностей навчання і виховання;

– *педагогічні знання* (знання основних теорій формування і розвитку особистості, провідних ідей і закономірностей цілісного педагогічного процесу, законів, принципів педагогіки і психології, основних форм діяльності);

– *знання з методики викладання предметів*, методики виховної роботи, дидактики, знання педагогічної техніки, необхідні для організації і ефективної взаємодії у педагогічному процесі [2, с. 216–218].

Для того, щоб підготувати грамотного, творчого, динамічного вчителя економіки, здатного самостійно освоювати нові технології навчання, вирішувати професійні завдання методами наукового дослідження, необхідний відповідний рівень сформованості його науково-дослідницької діяльності. Дослідницькі вміння є невід'ємною частиною науково-дослідницької діяльності вчителя економіки, які формуються протягом усього професійного навчання.

Вчитель повинен володіти такими професійними вміннями:

- вміння «переводити» зміст об'єктивного процесу навчання й виховання в конкретні педагогічні завдання: дослідження особистості і колективу з метою визначення рівня його готовності до активного оволодіння знаннями й проектування на цій основі процесу розвитку;

- вміння створювати логічно завершену педагогічну систему: комплексне планування навчально-виховних завдань, обґрунтований вибір змісту освітнього процесу;

- вміння бачити взаємозв'язки між компонентами і факторами виховання, приводити їх у дію; активізація особистості учня, розвиток діяльності, яка перетворює його на суб'єкт виховання; організація і розвиток спільної діяльності;

- вміння враховувати і оцінювати результати педагогічної діяльності: самоаналіз і аналіз освітнього процесу та результатів діяльності вчителя [3].

Теоретична і практична підготовка до педагогічної діяльності дає змогу **вчителю економіки** набути такі **професійні вміння**:

- **інтелектуальні вміння**, які виявляються у здатності ефективно виконувати операції логічного мислення; утворюють інтелектуальну основу професійної праці, сприяють розвитку педагогічного мислення;

- **аналітичні вміння**, через які виявляється узагальнене вміння педагогічно мислити: діагностувати педагогічні явища, аналізувати їх складові (умови, причини, мотиви, засоби, форми), знаходити способи оптимального вирішення педагогічних проблем;

- **прогностичні вміння**, які виявляються у прогнозуванні педагогічного процесу, побудова кінцевого результату діяльності, складанні плану дій для досягнення поставленої мети; розвитку особистості та її соціальних відношень;

- **проективні вміння**, які полягають у конкретизації педагогічного прогнозування в планах навчання і виховання, обґрунтуванні способів і етапів їх реалізації: підбір змісту педагогічного процесу, визначення видів діяльності тощо;

- **рефлексивні вміння**, які виявляються в уміннях вчителя аналізувати власну професійну діяльність: правильність постановки мети і завдань,

адекватність змісту педагогічного процесу поставленим завданням, відповідність форм, методів, засобів навчання індивідуальним і віковим особливостям учнів;

- **інформаційні вміння**, які передбачають отримання, систематизацію знань, їх адаптацію до педагогічного процесу, організацію їх чіткої та ефективної передачі;

- **розвиваючі вміння**, які спрямовують взаємодію з учнями задля створення умов для всебічного розвитку їх особистості (психічних процесів, властивостей);

- **орієнтаційні вміння**, спрямовані на формування ціннісних установок особистості, її світогляду; стимулювання стійкого інтересу до навчання, організацію діяльності з метою прояву і закріплення соціально значущих якостей; організацію спільної творчої діяльності;

- **перцептивні вміння**, що виявляються в загальному вмінні сприймати й розуміти партнерів по взаємодії; адекватно інтерпретувати поведінку, протистояти стереотипам сприйняття тощо;

- **комунікативні вміння**, спрямовані на організацію педагогічного спілкування: встановлення психологічного контакту з учнями, їхніми батьками, колегами, обмін інформацією, вміння регулювати й управляти процесом.

При цьому, вагомим для вчителя економіки є наявність педагогічних здібностей, які він може застосувати у навчально-виховному процесі. Варто зауважити, що педагогічні здібності визначаються як сукупність психічних особливостей учителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення. Основними їх показниками є швидкість, надійність і легкість засвоєння педагогічної діяльності. Систему педагогічних здібностей утворюють:

- **організаційні здібності** (виявляються в умінні вчителя організувати учнів, розподілити між ними обов'язки, спланувати власну діяльність і діяльність учнів, організувати й оцінити її);

- **дидактичні здібності** (передбачають конкретні вміння підібрати і підготувати навчальний матеріал, наочність, технічні засоби навчання; доступно, ясно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал; стимулювати розвиток пізнавальних інтересів, духовних потреб);

- **перцептивні здібності** (виявляються в толерантності, чутливості до особистості, здатності сприймати й розуміти іншу людину, її психологічний стан за зовнішніми ознаками; професійній проникливості, пильності, інтуїції);

- **комунікативні здібності** (передбачають наявність потреби в спілкуванні, здатність налагоджувати контакти з учнями, їх батьками, колегами, керівниками навчального закладу; здатність

викликати позитивні емоції у співрозмовника і відчувати задоволення від спілкування);

– *сугестивні знання* (виявляються в емоційно-вольовому впливі на учнів);

– *дослідницькі знання* (вміння пізнати й об'єктивно оцінити педагогічні ситуації, процеси);

– *науково-пізнавальні знання* (здатність до засвоєння наукових, фахових знань).

До педагогічних здібностей також належать висока працездатність, динамізм особистості (здатність активно впливати на іншу особистість); емоційна стабільність (володіння собою, самоконтроль, саморегуляція); оптимістичне прогнозування (передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній); креативність (здатність до творчості, генерування нових ідей, оперативне вирішення проблемних ситуацій); впливовість (здатність впливати на психічний і моральний світ дітей у певному напрямі, зближуватися з ними, здобувати довіру, любов і повагу, глибоко проникати у їхній внутрішній світ, конструювати, проектувати його) [7, с. 43].

Важливу роль в особистісній характеристиці вчителя відіграють його якості. Для того, щоб правильно організувати навчальну діяльність учнів, а також мотивувати їх до навчання, потрібен особливий склад особистості, неповторні якості вихователя.

Формування майбутнього вчителя економіки вимагає наявності таких професійних якостей, що віддзеркалюють єдність професійного та особистісного компонентів педагогічної діяльності. Врахування і прогнозування їх впливу є необхідною умовою успішності педагогічної діяльності. Професійні якості – індивідуальні особливості суб'єкта діяльності, що впливають на її ефективність та успішність і є стійкими, суттєвими, рівноцінними та вираженими.

До професійних якостей вчителя економіки відносять:

– *професійне мислення*: аналітико-конструктивний склад, самостійність та критичність мислення, гнучкість, динамічність, продуктивність, творчість, відкритий тип пізнавального ставлення, ерудиція, установка на засвоєння системи знань, передового педагогічного досвіду і всіх надбань світової та національної культури;

– *професійну спрямованість*: соціальна активність, настанова на виконання замовлення суспільства щодо формування особистості дитини;

– *комунікативні якості*: контактність, емпатія (уміння співпереживати оточуючим, оцінювати різноманітні ситуації з їх позицій, здатність виявити своє розуміння), терпимість, тактовність, рефлексивність, толерантність [5].

Важливу роль у навчально-виховному процесі відіграють особистісні якості вчителя, від яких залежить рівень спілкування з учнями, а також

поведінка в колективі. Особистісні якості – якості, які виявляються у фаховій діяльності, професійних зв'язках, спілкуванні, визначають поведінку педагога і характеризують його як фахово самодостатню, відповідальну особу. У своїй сукупності ці якості формують передумови для створення сприятливих відносин у педагогічному, учнівському колективах, ефективної педагогічної діяльності. Найважливішими серед них є людяність, співчуття, гуманність у помислах і діях, добродушність, взаєморозуміння тощо.

Працю справжнього педагога живить віра в людину. Він повинен бути оптимістом, глибоко вірити в сили й можливості дітей, бачити насамперед їх найкращі риси «проектувати хороше» (А. Макаренко). Учитель – це завжди активна, творча особистість, організатор життя учнів, лідер.

Уважність і спостережливість допомагають учителю враховувати найменші зміни у настроях, самопочутті учнів, корегувати подальшу роботу, обраний план дій. Обов'язковою нормою є ставлення вчителя до учнів, яке виявляється в оцінюванні їх знань, умінь, вчинків. Будь-які прояви несправедливості з боку педагога ображають, обурюють учнів, завдають шкоди навчанню і вихованню.

Вчитель має бути вимогливим, оскільки безпринципність, поблажливість, потурання слабкостям, байдужість завдають великої шкоди вихованню особистості. Найвидатніші педагоги відстоювали єдність вимогливості й поваги, бо саме у вимогливості до людини полягає повага до неї. Самокритичність сприяє аналізу власних дій, вчинків, професійної діяльності, баченню помилок та шляхів їх подолання. У стосунках з учнями необхідна тактовність, почуття міри. Неприпустимо вдаватися до крайнощів, що виходять за межі пристойності й педагогічної доцільності. Учитель завжди має бути послідовним у вимогах і водночас гнучким, здатним переглядати окремі рішення, якщо це зумовлено конкретними обставинами та інтересами справи.

Висновки і пропозиції. Узагальнення теоретичних підходів до обґрунтування досліджуваної проблеми дозволяє зробити узагальнення про те, що формування особистості майбутнього вчителя економіки – це діалектична інтегрована єдність педагогічних знань, умінь, здібностей, якостей та цінностей, між якими існують певні зв'язки і відношення, що формуються, реалізуються і вдосконалюються в різних видах професійно-педагогічної діяльності та спілкування.

Основними завданнями формування професійної компетентності майбутнього вчителя економіки є формування технологічно підготовленого випускника ВНЗ до активної трудової діяльності, оволодіння життєво необхідними знаннями та вміннями для обґрунтованої професійної самореалізації.

Саме через засвоєння економічних знань, формування відповідних умінь здійснюється підготовка студентів до взаємодії з соціальним середовищем, до роботи у загальноосвітній школі.

Список використаної літератури:

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економічних дисциплін: навч. посіб. Київ, 2006. 708 с.
2. Васишин О. Школа життєвої компетентності // Київ. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук-метод.зб. 2000. Вип. 12. С. 216–218.
3. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ, 2008. 1040 с.
4. Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Київ, 2004. 112 с.
5. Савченко О.Я. Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми. Чернівці, 1996. 152 с.
6. Сисоєва С.О. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя / Педагогіка і психологія. 2005. № 4. С. 60–66.
7. Смівоцький А. Нові методи стратегічного мислення. Київ, 2002. 43 с.
8. Шпак О.Т. Економічна підготовка педагогічних кадрів у системі безперервної освіти. Київ, 2000. 352 с.

Oliinyk N. Basic knowledge and skills of the professional activity of the economics teacher

The article analyzes the formation of the pedagogical activity of the teacher of economics. The special basic knowledge and skills of the teacher's professional pedagogical activity, which depend on socially important motives of activity, correspondence of psychophysical properties of the person (abilities and qualities), social activity and acquired experience are indicated. It also systematizes pedagogical abilities and qualities that the teacher can use in the educational process. Professional abilities and qualities form the preconditions for creating favorable personality relationships in pedagogical, student's collectives and effective pedagogical activity.

Modern approaches to the preparation of a creative dynamic economics teacher who is capable of independently mastering new learning technologies and solving professional problems by methods of scientific research, require the necessary appropriate level of formation of his research activities. Research skills are an integral part of the research activities of the teacher, which are formed throughout the professional training.

When forming the personality of a teacher of economics it is important to take into account the availability of pedagogical abilities that he can apply in the educational process. Pedagogical abilities are defined as a set of psychic peculiarities of the teacher necessary for successful mastery of pedagogical activity, its effective implementation. Their main indicators are dynamism, reliability and ease of assimilation of pedagogical activity. Also, an important role in the educational process is played by the personal qualities of the teacher, on which the level of communication with the students depends, as well as the behavior in the team.

Accordingly, the personality of a teacher needs to self-improvement of creative individuality, which implies: awareness of their unpredictability, uniqueness in comparison with others; self-affirmation and awareness of their professional skills, which is ensured by a system of knowledge and skills, beliefs, self-realization of oneself in certain types of activities; integrity and harmonious unity of individual qualities. The professional training of the teacher should be directed not only to the future specialists obtaining the latest knowledge in psychology, pedagogy, various techniques, but also to prepare for their deepening, expansion, complex use in practice and the formation of skills and skills of self-education, which should become an important feature of the teacher.

Key words: *pedagogical activity, educational process, professional knowledge and skills of the teacher of economics, abilities and personal qualities of the teacher.*